

Tasarı
EKİ

Dünü ve Bugünüyle

H A R P U T

(Sempozyum : 24-27 Eylül 1998 - Elazığ)

- II -

Yayına Hazırlayan:

Doç. Dr. Fikret KARAMAN

Elazığ Müftüsü ve

Sempozyum Tertip Heyeti Başkanı

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	92 629
Tas. No:	956.16 DÜN.B

ELAZIĞ

1999

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
ELAZIĞ ŞUBESİ YAYINLARI NO: 8

İsteme Adresi : Türkiye Diyanet Vakfı
Elazığ Şubesi (İl Müftülüğü)
Telefon : (0-424) 212 30 75 - 218 27 69 - 233 66 41
Fax : 218 69 14

Bu Kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Baskı Tesislerinde hazırlanmıştır.
•
Bayındır Sokak No: 55 Kızılay/ANKARA
Tel: 418 59 49 - 425 27 75

HARPUT'TA KIŞIOĞLU İLE İLGİLİ, ESKİ TÜRK İNANISLARININ İZLERİ

Dr. Rifat ARAZ(*)

Başlangıçta Gök-Tanrı dinine mensup olan Türkler⁽¹⁾, zaman ve mekan içerisinde Şamanizm gibi bir duyuş ve düşünüş sistemi ile Budizm, Mazdazim, Manihaizm, Yahudilik ve Hristyanlık gibi bir kısım dinlerin etkisinde kalmışlardır⁽²⁾. IX. Asırda İslam dini ile müşerref olan muhtelif Türk zümreleri, eski dinlerine ait inanç ve pratikleri büsbütün terketmediler. Hatta İslam dininin, özellikle de tasavvufi hayatın engin hoşgörüsüne sığınarak yaşama imkanı bulan bu inançlar, İslami kalıplarda günümüze kadar gelebilmişlerdir.

Eski Türk İnanç sisteminde varolan bir kısım inanç ve pratiklerin, İslam dininde de hem de gelişmiş, olgunlaşmış şekliyle mevcudiyeti, Türk zümrelerinin eski milli dinlerini bırakarak, İslam dairesine girmelerine sebep teşkil eden önemli amillerinden birisi olmuştur.

Tebliğimizde, Türk İnanç Sisteminin esaslarını oluşturan Tengri, İyeler, Kişioğlu ve Kamlar'la alakalı inanç ve telakkilerden, yalnız Kişioğlu ile ilgili inançlar ele alınarak, bunların Harput'ta yaşayan izleri ortaya konulmuştur.

A) KIŞIOĞLU (ARVAK/ARBAK, ATA RUHU, TIN/RUH) İLE İLGİLİ İNANÇLAR

a) Kişioğlunun Uçması, Aynı Zamanda Farklı Yerlerde Bulunması İle İlgili İnançlar

Harput'ta "Evlıya", "Veli", "Ermış", "Şeyh", "Baba" şeklinde tesmiye edilen, ulu ve bilge kişiler vardır. Bu kişilerin hayatta iken kuş misali uçtuklarına, kendilerine manen bağlanmış olan ve derviş adı ile ifadelendirilen kişileri de beraberlerinde uçurarak uzak mesafeleri kısa zamanda kat ettiklerine inanılmaktadır. Bunun yanında bu kişilerin aynı anda farklı iki ayrı mekanda bulunabileceklerine dair inanç ve pratikler de mevcuttur.

(*) Milli Eğitim Bakanlığı, Bakanlık Müfettişi.

(1) Prof. Dr. İbrahim KAFESOĞLU, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yay. İst. 1988, s: 295.

(2) Rıza KARDAŞ, "Türk Cemiyetinde Dini hayat" Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ank. 1976, Sh: 1407; Dr. Hasan KÖKSAL, "Eski Türk Toplumunda Kutsal Değerler ve Kurban Kavramı F. HALICI Türk Halk Edebiyat ve Folklorunda Yeni Görüşler, Ank. 1985; C. I. Sh: 524.

Bahis konusu ulu ve bilge kişilerin hayatlarında ortaya koydukları bu me-kan değişikliğine dayanan yapı ve fonksiyonlarını, ölümlerinden sonra da icraya muktedir olduklarına ilişkin inanç ve telakkiler de oldukça kuvvetlidir.

Harput'un yetiştirdiği büyük velilerden olan Hacı Muharrem Hilmi Efendi, Elazığ'ın Sarılı köyünde (1294-1878) doğmuş, bilahare (1321-1905) de ailesiyle birlikte Harput'a yerleşmiştir⁽³⁾. Harput'ta ünlü bilginlerden ve evliyadan olduğu kabul edilen Beyzade Ali Rıza Efendiye de müezzinlik yapan Hacı Muharrem Hilmi Efendi, Elazığ'ın 20 km. güneydoğusunda bulunan Kövenk köyündeki şeyhi Hacı Ömer Baba'yı zaman zaman ziyaret etmektedir⁽⁴⁾. Bu ziyaretlerinden birisini Prof. Dr. Süleyman ATEŞ mevcut notlara dayanarak şu şekilde nakleder:

Hacı Muharrem Hilmi Efendi, Harput'taki müezzinliği sırasında, bir perşembe günü Kövenk'te Şeyhi Hacı Ömer Baba'yı ziyarete gider. Şeyhinin isteğiyle o geceyi Kövenk'te geçiren Hacı Muharrem; "cuma namazı için vaktin hayli daraldığını, Harput'ta görevli olduğu camide bulunması gerektiği halde, şeyhinden izin çıkmadığı ve bu sıkıntısını şeyhine açamadığını, ümidini de kestiğini" notlarında ifade eder. Zira Kövenk, Harput'a altı saatlik bir mesafede olmasına rağmen, cuma namazının vaktine de iki saatlik bir süre kalmıştır. Hacı Muharrem Hilmi Efendi bu sıkıntılar içindeyken, Hacı Ömer Baba kendisine, "köyü çıkıp abdest almasını ve rabita etmesini" söyler. Söylenenleri yapan Hacı Muharrem Hilmi Efendi, "Hacı Ömer Baba'nın geldiğini, elinden tutup onu yel gibi uçurduğunu bir ara nerede olduklarını tayin için gözlerini açtığında, Harput'un alt tarafındaki Hüseyin köyünün üstünde olduklarını, gözlerini açmamış olsaydı tam Harput'taki caminin önünde olacaklarını, ancak bu safhadan sonra yirmi dakikalık yol yürüyerek camiye geldiğini ve görevini ifa ettiğini" anlatmaktadır⁽⁵⁾.

Hacı Muharrem Hilmi Efendi'nin "Divan-ı Sırrı" adı ile tertip edilen eserinde:

"Şark-u ğarbi seyr-ü devran eyleyüp bir lahzada

Mirac-i ruhani edüp Arş-i A'lada gezer"⁽⁶⁾

beytine rastlıyoruz ki Hacı Muharrem Hilmi Efendi, Allah dostlarının, doğuyu ve batıyı bir anda dolaşabileceklerine, ruhun miraca çıkıp arş-ı alada gezebileceğine dikkat çekerek, velilerin uçabileceği hususundaki kanaatini ve inancını ortaya koyar.

(3) Hacı Muharrem Hilmi Efendi, Divan-ı Sırrı (notlarla Neşreden, Süleyman ATEŞ) Ankara 1976, Sh; III, VI; Kadiri Yolu Salıklarının Zikir Makamları (Notlarla Neş. Süleyman ATEŞ,) Ankara 1976, Sh; VI, VII.

(4) Hacı Muharrem Hilmi Efendi, a.g.e.. Sh; VI.

(5) Hacı Muharrem Hilmi Efendi, a.g.e.. Sh; VII; a.g.e., Sh; VI, VII.

(6) Hacı Muharrem Hilmi Efendi, Divan-ı Sırrı, Sh: 61.

Erzincan'da yaşamış ve şöhreti bütün Anadolu'ya yayılmış olan Hazret-i Kavs-ı Azam Muhammed El Vehbi El Hayat (Terzi Baba ki bu zat, aynı zamanda Hacı Muharrem Hilmi Efendi'nin Şeyhi, Hacı Ömer Baba'nın halifesinin kim olacağını gösteren zattır.) Miftah-ı Kenz adıyla manzum hale getirilen eserinin keramet bahsinde :

"Yürür suda uçar dahi havada :

Neyi kasdeylerse irer murada"⁽⁷⁾

diyerek velilerinin suyun üstünde yürüyebileceklerine, havada uçacaklarına işaret ederAslen Bağdat'lı olup Bitlis'in Çapakçur Kazası'nın Kur Köyüne, oradan da 1892 de Harput'a gelerek yerleşen Seyit Ahmet El Kurdi Hazretleri, 1921 yılında yine Harput'ta ölmüştür. Mezarı Ulu Cami'nin avlusundadır⁽⁸⁾. Seyyid Ahmet El Kurdi ,ölümüne yakın bir zamanda, yakın dostlarından olan Kerkerizade Hasan'a dönüp: "İçinde yaşadığı bir hali yıllarca söylese tükenmeyeceğini Uruç'ta⁽⁹⁾ olduğunu ve yeni döndüğünü" beyan ederek, Hasan'a, yaşadığı bir takım sırlarını ifşa eder⁽¹⁰⁾.

Harput velilerinden Beyzade Hacı Ali Rıza Efendi, aldığı bir davet üzerine Diyarbakır'a gider. Konakladığı dergahta kendisine ayrılan odaya çekilir. Bu arada kendisini izleyen meraklı dervişlerden birisi, yeşil bir ışık hüzmelerinin odayı kapladığını, duvarların ortadan kalktığını ve Beyzade'nin gökyüzüne doğru yükseldiğine şahit olur⁽¹¹⁾.

Elazığ'ın Maden Kazasının Tepecik Köyünden bir mürid, Şeyhi Tayyar Baba'yı ziyarete gelir. Tayyar Baba'yı kapının önünde oturuyorken gören mürid, biraz dağınık olan üst-başını düzeltmek içi evin köşesine çekilip kendisine çeki -düzen verdikten sonra, tekrar eve yöneldiğinde, kapının önündeki Tayyar Baba'yı göremez. Eve gelip kapıyı çaldığında, Tayyar Baba'nın 15 günden bu yana İstanbul'da olduğunu öğrenir⁽¹²⁾.

Değişik misallerini aldığımız yukarıdaki olaylarda; velinin kuş misali uçuşuna, kendisine rabıta eden müridini de birlikte uçurabileceğine, bu halin bazen ruhen, bazen de hem ruh hem de bedenen vuku bulacağına ilişkin inanç ve telakkilerin yanında, velayet makamına yetişmiş ulu ve bilge kişilerin tayyi zaman (=kişinin aynı anda farklı yerde bulunması) dahi yapabileceklerine dair inançların varlığını da tespit ediyoruz. Ayrıca bu zat-

(7) Orhan AKTEPE, Terzi Baba (Hayatı ve Miftah-ı Kenz) Erzincan 1979, Sh: 61; Hacı Muharrem Hilmi Efendi a.g.e.; Sh: IV.

(8) Hattatzade Muhammet İhsan, İki Gavs-i Enam, Şeyh Aliyis Sebtî/Seyyid Ahmet El Kurdi, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1342, Sh: 22, 59.

(9) URUÇ : 1- Göğ'e yükselme; 2- Hazreti İsa'nın göğ'e yükselmesi.

(10) Hattatzade Muhammet İhsan, a.g.e. Sh: 50; Rifat ARAZ, Harput Evliyaları, Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Ed. Bl. Yüksek Lisans Tezi, ANK. 1986, Sh: 82.

(11) Rifat ARAZ, a.g.e. Sh:136.

(12) Nurhak Gazetesi, "Harput'un Bağrından", 1 Haziran 1984, Sayı: 3486 Yıl : 13 Elazığ; Rifat ARAZ, a.g.e., Sh: 179, 180.

ların söz konusu mekan değişikliğine dayanan yapı ve fonksiyonlarını, değişik şekliyle ölümlerinden sonra da icraya muktedir olduklarını görüyoruz. Nitekim ruhların bizzat savaşlara katılarak büyük yararlılıklar gösterdikleri, özellikle cuma namazı için bir araya gelip Mekke'ye gittikleri ifade edilmektedir. Konu ile ilgili olarak yöreden derlediğimiz anlatılarda; Harput'ta bazı günler sebebi bilinmeyen patlamaların olduğu, bunun akabinde gökyüzünde beyaz bir bulut kütlelerinin oluşarak hilal şekli aldığı ve Mekke'ye doğru aktığı ifade edilir. Yöre halkı buna "Evliyaların Yolculuğu" adını vermiştir⁽¹³⁾.

Bütün bu duyuş, düşünüş ve inanışlardaki haller ve olaylar "keramet" kavramı içerisinde mütalaa edilmektedir. Lügatteki anlamı "ikram" olan keramet; istilahta, muttaki bir kişide ortaya çıkan hariku'l-ade haller şeklinde tanımlanır. Bununla birlikte, bu olağanüstü haller salih olmayan, tarikatla herhangi bir ilişkisi bulunmayan kişilerde de görülebilir ki bu duruma "sihir" yahut "istidraç" adı verilmiştir⁽¹⁴⁾.

Uçmak, göklere yükselmek, miraca çıkmak, bir anda kabeye girmek, aynı anda farklı yerlerde bulunmak gibi hallerin, Tasavvuf Tarihine mal olmuş ünlü mutasavvıflarda da zuhur ettiğini, ve bu gibi hariku'l - ade hallerin "keramet" kavramı içerisinde mütalaa edildiğini görüyoruz. Nitekim hicri III. Asırda yaşayan ve şathiyatıyla meşhur olan Beyazid Bistami : "Peygamber gibi miraca çıktığını" söylediği için sürülerek cezalandırılmıştır⁽¹⁵⁾.

Büyük Sufilerden Eşrefoğlu Rumi, Müzekkin Nüfus adlı eserinde, "sema" hakkındaki görüş ve düşüncelerini dile getirirken, sema'nın cezbesine kapılan kişinin, ateşe düşse yanmayacağını, suya dalsa batmayacağını, havada uçacağını, hatta kadın yahut erkek bir çok sufinin, sema anında havalanarak kuş gibi uçtuklarını haber verir⁽¹⁶⁾.

Ebü-Yezid-i Bestami'ye : Mekke'ye uçan birisinden bahsedilince onun: "Şeytan da bir anda doğudan batıya gider, lakin Allah ona lanet etmiştir."⁽¹⁷⁾ Ebü Yezid-i Bestami : "Bir adamı ızhar-ı kerametle havada uçarken görseniz sakın aldanmayınız" diyerek, "onun ilahi hududu koruyup - korumadığının, şeriat hükümlerini yerine getirip - getirmediğinin" görülmesini ister⁽¹⁸⁾.

(13) Dr. Rifatr ARAZ, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Süfliği ile Yatır ve Türbelerin Çevresinde Yaşayan Eski Türk İnançları" , Erdem, Atatürk Kültür Dergisi, Özel sayısı-III, Ankara, Ocak 1996, cilt 8, sayı: 24, Sh: 815.

(14) Selçuk ERAYDIN, Bazı Özellik ve İstilahlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Marifet Yayınları, İst. 1981, Sh: 50.

(15) Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, Tasavvuf Tarihi, Ankara ün. İlahiyat Fak. Yay. No: 171, Ankara 1986, Sh: 66.

(16) Eşrefoğlu RUMİ, Müzekkin Nüfus. (çev. Yaman ARIKAN) İst. 1977, Sh: 373.

(17) Abdulbaki GÖLPINARLI, 100 Soruda Tasavvuf, Gerçek Yay. İstanbul 1969, Sh: 116.

(18) Mahir İZ, Tasavvuf, Rahle Yayınları, İstanbul 1969, Sh: 189, 190.

Tasavvuf Tarihinde "Ene'l-Hak" sözüyle meşhur olan Hallac-ı Mansur, Miraç'dan bahseden ayetleri tefekkür ederken: "Kabekavsey'n'de durup beklemek değil biraz daha ileriye gitmek gerektiğini" beyan eder⁽¹⁹⁾.

Fikriyatıyla her şeyi ve herkesi kucaklayan Mevlana; kerametle ilgili olarak : "Birisi bir gün içinde, yahut bir solukta Ka'be'ye gider; bu o kadar şaşılacak bir şey değildir, keramet de değil. Samyelinde de bu keramet var; bir günde, bir solukta dilediği yere gider" diyerek kişiöğlunun uçması hususunun şaşılacak bir hadise olmadığı üzerinde durur⁽²⁰⁾.

Mevlana, sema'nın "kişiyi maddeden alıp gökleri aşarak akl-ı külliye ulaştırdığını, semaya açılan sağ elin ilahi feyzi alarak, yere açılan sol elle de toprağa ve insanlara verdiğini, yerden ayrılmayan sol ayağın bedeninin toprakla irtibatını sağladığını, bu itibarla da madde ile bu dünyadan kopmanın imkansızlığını ortaya koyarken, kişinin ruhla dönüp göklere, ilahi kaynağa ulaşacağını söyler. Mevlana, sema esnasında ortaya çıkan sarmal eğrinin (helezon) yükselişi temsil ettiği inancındadır⁽²¹⁾.

Bütün bu görüş ve inanışların yanında, Türk Tasavvuf Tarihinde ilk mutasavvıflardan olan Hoca Ahmet Yesevi'nin, Kazan Han tarafından gönderilen Süfi Muhammed Danişmend Zernuki'yi beraberinde uçurarak bir anda Mısır'a götürdüğü ve cuma namazını eda ettikleri tespit edilmiştir⁽²²⁾. Bu menkabede ortaya çıkan olayın, Hacı Ömer Baba'nın, Hacı Muharrem Hilmi Efendi'yi Kövenk'ten Harput'a uçurması olayı ile son derecede benzeştiğini görmekteyiz.

Hoca Ahmet Yesevi'nin halifelerinden olan Baba MAÇİN, Yesevi'ye intisap etmeden önce, bütün ahalinin gözleri önünde yirmidört fersahlık mesafeyi uçarak kat'ederdi⁽²³⁾.

İslamın hükümlerine göre peygamberlerden sadır olan olağan üstü haller mucize, Allah'ın izni ile velilerden sadır olan hallere ise keramet adı verilir ki bunların her ikisi de hakıtır. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de III. Sure-i Celilenin (Al-i İmran) 37; XVIII. Sure-i Celilenin (Kehf)17,18,25: XIX. Sure-i Celilenin (Meryem) 25 ve XXVII. Sure-i Celilenin (Neml) 40. ayetlerinde keramet hak olduğunu gösteren olağan üstü haller mevcuttur⁽²⁴⁾. Keramet

(19) Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, a.g.e. Sh: 87.

(20) Mevlana Celeleddin, Fihi Ma-Fih Mektuplar ve Mecalis-i Seba'dan Seçmeler, (haz. Abdülbaki GÖLPINARLI) M.E.B Basımevi, İstanbul 1972, Sh: 55.

(21) Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, a.g.e. Sh: 112.

(22) Prof. Dr. Fuat KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, T T K Basımevi Ank. 1976, Sh: 38.

(23) Prof. Dr. Fuat KÖPRÜLÜ, a.g.e. Sh: 35.

(24) Dr. Ali ÖZBEK, H. KAHRAMAN, A.TURGUT, M.ÇAĞIRICI, Dr. İ.Kafi. DÖNMEZ, S.GÜMÜŞ, Kur'an'ı Kerim ve Açıklamalı Meali, İstanbul 1982; Selçuk ERAYDIN, Bazı Özellik ve İstisnalarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İST.1981, Sh: 52,53; Hasan KÜÇÜK, Tarikatlar ve Türkler Üzerinde Tesirleri, İST. 1976, Sh: 128.

kavramı içerisinde izah edilen “uçmak” “göğe yükselmek” gibi olağanüstülükler keza, mucize kavramı ile izah edilen ve yalnız peygamberlere ait olan haller İslam dininde izahını bulmuş tereddüde imkan bırakmayan inanç ve telakkilerdir. Ancak kişiöğlunun uçuşması ve göğe yükselmesi ile ilgili olağanüstü olaylar, eski Türk inanç sisteminde de kendisini ortaya koymaktadır.

Altayların meşhur kamlarından Kalpas , Oyrat Beyi'nin emriyle ateşe atıldığı zaman bu ateşten havalanarak kurtulmağa çalışmış, ancak kam arkadaşının uçamaması neticesinde tekrar ateşe inmiş ve fakat yanmamıştır⁽²⁵⁾.

Yakut şamanları; ayin, tören ve bayramlarda göklere doğru uçarken, gökyüzünde bulunan ruhların, bu şamanları büyük bir hayranlıkla izledikleri tespit edilmiştir⁽²⁶⁾.

Radlof tarafından derlenen Altay Yaratılış destanında:

“Yerin yer olduğunda sularla kaplıydı her yer
Ne gök vardı, ne de ay, ne güneş ne de bir yer
Tanrı uçar dururdu, insan oğluyca tekti
O da uçar dururdu,.....

Uçar hep uçarlardı, yer yoktu konmazlardı”⁽²⁷⁾

İfadelerine rastlıyoruz ki, Yaratılış destanındaki bu ifadelerde her yerin sularla kaplı olduğu bir zamanda, Kişioğlunun bir kuş gibi suyun üzerinde uçtuğunu anlıyoruz.

Yenisey yaratılış destanında, şaman'ın uçsuz bucaksız bir denizin üstünde su kuşlarıyla birlikte uçtuğu tespit edilmiştir⁽²⁸⁾.

Harput'ta tespit edilen yukarıdaki inanç ve pratiklerin bir kısmı, “keramet” kavramı içerisinde izahını bularak, tereddüde mahal bırakmadan yaşamını sürdürürken, bunların bir kısmının da eski Türk inançlarının İslami kalıplara bürünerek yaşamasına devam eden inanç ve pratiklerden olduğu kanaatindeyiz.

b) Kişioğlunun Kuş veya Diğer Hayvan Şekillerine Girmesi ile İlgili İnançlar

Yörede yaptığımız araştırmalarda, günahsız bir hayat süren kişinin ölümü halinde, ruhunun kuş gibi her yerde uçabileceğine, özellikle de cuma geceleri eve gelerek ev halkını gözetleyebileceğine, konuşulanları dinleyebileceğine ve kimseye de herhangi bir zararının dokunmayacağına dair

(25) Abdulkadir İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ank. 1986, Sh: 87.

(26) Abdulkadir İNAN, Şamanizm, Sh: 116.

(27) Dr. Bahaeddin ÖGEL, Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1971, Sh: 451.

(28) Dr. Bahaeddin ÖGEL, a.g.e.; Sh. 446.

inançlar vardır. Bunun yanında günahkar olan kişinin ölümünden sonra ruhunun yılan, çıyan, kedi, köpek ve canavar suretinde eve gelebileceğine, hatta gölge halinde de görünerek eve, mahalleye zarar verip kötülüklerde bulunabileceğine dair inançlarda mevcuttur. İshak SUNGUROĞLU Harput Yollarında adlı eserinin I. cildinde Fatih Ahmet Baba ve türbesi hakkında malumat verirken şu olayı nakleder:

Fatih Ahmet Baba'nın türbedarlarından Bektaşî yahut melami meşrepli olduğu rivayet edilen Muharrem Baba, aynı meşrepteki en samimi dostu Saraç Mustafa'nın dükkanında, taraklık (=koyunun boynundan alınmış ve fırında kızartılmış kemikli et) yerken kapının önünde bir köpek belirir. Köpeğe ekmek verilir, kemik atılır, fakat köpek kapının önünden bir türlü ayrılmaz. Saraç Mustafa kızar, eline geçirdiği bir sopa ile köpeğe vurup onu kovalamağa başlar. Bu durumdan son derece müteessir olan Muharrem Baba, gözyaşlarını tutamaz ağlar. Saraç Mustafa, Muharrem'e niçin ağladığını sorduğunda, Muharrem Baba'nın "köpeğe ağlamadığını, kendi haline ağladığını, zira öldükten sonra kendisinin de siyah bir köpek olarak bu dükkanın önüne geleceğini, ihtimal ki yenilen lokmaları sayacağını kendisine ekmek verilip, kemik atılacağını, kovulup, dövüleceğini" ifade ederek, "işte buna ağladığımı sakın kendisinin dövülmemesini söyleyerek" yalvarır. Bu olaydan kısa bir süre sonra Muharrem Baba ölür. Babanın ölümünden sonra Saraç Mustafa dükkanda ne zaman yemek yese, kapının önünde siyah bir köpek belirir ve yediği lokmaları sayar. Saraç Mustafa her lokmada dilim dilim ekmekleri ve kemik parçalarını köpeğin önüne atarak "al Muharrem kardeşim, al da ye, kim bilir öldükten sonra ben ne hale geleceğim" diyerek kederlenir⁽²⁹⁾.

İslam dininde ölen kişinin ruhunun, vevki kötünde olsa herhangi bir insanın yahut hayvanın şekline dönüşerek, hayatını devam ettirmesi inancı yoktur. Kur'an'da Maide süresinin 60. Ayetinde Yahudi ve Hıristiyanlardan bir grubun, Allah'ın lanet ve gazabına uğradıklarından ötürü, Allah'ın onları maymun ve domuz suretine dönüştürmesi hususunu görüyoruz. Ancak burada Allah'ın lanetlediği ve gazabına uğraştığı grup, hayatta olan yaşayan ve inkarcı bir gruptur⁽³⁰⁾. Bu itibarla yukarıdaki inanç ve pratiklerin kaynağının eski Türk inançlarından kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Kök-Türk kitabelerinde ölen bir kişinin ruhu için "Uça barmış" (=uçup gitmiş) ifadesine rastlanmaktadır ki burada, kuşoğlunun ruhu kuş yahut uçan herhangi bir böcek şeklinde tasavvur edilmektedir⁽³¹⁾. Yakutlar'da vücuttan ayrılan "kut" kuş şekline dönüşerek "dünya ağacının" dallarına ko-

(29) İshak SUNGUROĞLU, Harput Yollarında, İstanbul 1958, Cilt I, sh: 329.

(30) Prof. Seyyid KUTUB, Fızlal-il Kur'an, Hikmet Yayınevi İstanbul, cilt IV, Sh: 314-322.

(31) Hüseyin Namık ORKUN, Eski Türk Yazıtları, T.D.K. Yayınları 529, Ank. 1987, Sh: 36; Mehmet ERÖZ, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, İST. 1977. Sh: 326.

nar. Bazı hallerde ise kut değişik hayvanların şekillerine girer⁽³²⁾. Uygurlarda hırsızlık yapan, adam öldüren, halka eziyet eden kişilerin ruhunun hâşşelere yahut yırtıcı hayvanlara girdiğine inanılır⁽³³⁾.

Eski Türklerde ünlü kişilerin ağaç suretine girerek canlarını sakladıklarını veya hayvan şekillerine genellikle de kuş suretine büründükleri tespit edilmiştir⁽³⁴⁾. Kırgızların Manas destanında benzer inançları buluyoruz⁽³⁵⁾. Abakanlara ait Topcan Menkabesinde, Abakan ve Urenha kamları kurt ve boğa suretlerinde telakki edilmektedir⁽³⁶⁾. Orta Asya mitolojilerinde kuğunun esasen kutsal bir kız olduğuna inanılmaktadır. Kuğunun üzerindeki ak tülünü sıyırması ile kız şekline dönüştüğü, bunu üzerine alması ile de kuğu haline dönüşerek uçtuğu anlaşılmaktadır. Aynı inanışa Avrupa mitolojilerinde de rastlanılmıştır. Bu inanış Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde:

“Kayu başka kirse kuğu kırtışı

Kuğu teg örüng kılgu könglin kişi”

(Kimin başına kuğunun beyaz dışı girse, o kişi kuğu gibi gönlünü ak etsin) beytine rastlıyoruz⁽³⁷⁾.

Saltuk-name'de Hacı Bektaş-ı Veli “güvercin” Toğan Ata “doğan suretine bürünmüşlerdir⁽³⁸⁾. Tasavvufi muhit içerisinde Ahmet Yesevi, “turna” dönuna girerek, Horasan erenlerini Semerkand sınırında karşılamıştır⁽³⁹⁾.

Doç.Dr.Bilge SEYİTOĞLU tarafından kaleme alınan Erzurum Efsaneleri'nde, Hasankale'deki kale burçlarının altından geçen 39 güvercinin Kırklardan olduğunu ifade eden Erzurumlu İbrahim Hakki, oğullarından birisinin kale burçlarından atlayarak kırklara dahil olmasını söyler⁽⁴⁰⁾.

Ruhun mahiyeti, asırlardır insanoglunu düşündüren, onu sürekli meşgul eden konulardan birisi olmasına rağmen, konuya bu güne kadar aydınlatıcı kesin bir çözüm getirilmiş değildir. Kur'an'ı Kerim'de:İsra Suresi 85. Ayette: “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin işle-

(32) Mehmet ERÖZ, a.g.e., Sh: 326.

(33) Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan-güşa I. (Çev. Doç. Dr. Mürsel ÖZTÜRK) Ank. 1988, Sh: 120, 338.

(34) Prof. Dr. Hikmet TANYU, Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar “Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı, Ank. Ün.v. Basımevi Ank. 1976, Sh. 1336.

(35) Abdulkadir İNAN, Manas Destanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ank. 1985, Sh: 176, 177.

(36) Abdulkadir İNAN, Şamanizm, Sh: 87.

(37) A. DİLAÇAR, Kutadgu Bilig İncelemesi, Ank. 1972. Sh: 32; Bahaeddin ÖGEL, Türk Mitolojisi, C. II. Sh: 327.

(38) Necla PEKOLCAY, İslami Türk Edebiyatı, İst. 1975, cilt I, sh: 252, 253.

(39) Fuat KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ank. 1976, Sh: 33.

(40) Doç. Dr. Bilge SEYİTOĞLU, Erzurum Efsaneleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 65, Ankara 1986, sh: 60, 61.

rindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir." hükmüne rastlıyoruz ki bu da, ruh hakkında elde edilen bilgilerin sınırlı oluşuna en büyük delildir.

Harput'ta konu ile ilgili tespit olunan inançlar, eski Türk inanç sistemindeki inanç ve pratiklerin günümüzde devam eden izleridir.

c) Muhtelif Törenlerde Yaşayan Ata Ruhü ile İlgili İnançlar

Eski Türk inançlarında, onyedi kattan ibaret olan göklerde ve dokuz kattan oluşan yeraltında yaşayan güçlere karşı, aciz kalan kişiöğlü, taleplerinin karşılanması hususunda doğrudan doğruya bu güçlerle irtibat kuramadıklarından ötürü bir vasıtacıya muhtaçtı. Kişioğlunun müracaat ettiği söz konusu aracı ise onun cennette yaşamakta olan ceddidi. Kişioğlü, şamanlar aracılığı ile ceddine müracaat eder, onun vasıtası ile gökyüzünün katlarında ki güçlere ihtiyaçlarını bildirir, onlardan yardım talebinde bulunurdu⁽⁴¹⁾. Teleüt şamanları tarafından ayinlerde okunan dualarda: "Babam vasıtasıyla sana yalvarıyorum", "Paştıgan dayımı çağırıyorum" gibi ifadelerde bu inanç, kendisini açıkça ortaya koymaktadır⁽⁴²⁾. Şamanın görevi bununla da bitmiyordu. Dokuz kattan ibaret olan yeraltı dünyasına da inen şamanlar, burada bütün amaçları insanların peşine düşüp, onlara zarar vermek olan "Ayna", "Körmös", "Etkar" ve "Yaman Üsüt'ler" gibi Erlik Kan'ın maiyetindeki kötü ruhların fenalıklarını yine ata ruhlarının aracılığı ile bertaraf etmekte⁽⁴³⁾.

Esasen şamanlık gibi bir duyuş ve düşünüş sistemini, diğer dinlerden ayıran önemli amillerden birisi, yaşamakta olan kişioğlü ile onun ölmüş cedleri arasında sıkı bir münasebetin varlığına ait olan inanç ve telakkidir. Bu inançtan ötürüdür ki cedlere karşı sürekli bir korku ve saygı beslenmektedir. Hatta şaman, şamanlık mesleğini gerekli kılan kuvveti, kudreti, bilgi ve hüneri cedlerinden alır. Bu özelliklerle donanan şaman, yine koruyucu ruhların ve cedlerin yardımı ile semanın aydınlık alemine yahut da yerin karanlık dünyasına giderek talep sahiplerinin meselelerini çözer⁽⁴⁴⁾, ve söz konusu güçlere "saçı" mahiyetindeki hediyelerini ve kurbanlarını sunar.

Harput'ta, gelin oğlan evine getirildiğinde damadın yakınları üzüm, leblebi, şeker, para gibi nesnelere terkibinden oluşan "saçıyı" uğur ve bereket getirmesi inancı ile gelinin başına doğru serper⁽⁴⁵⁾. Bu saçından orada bulunan herkes en az bir tanesini almaya çalışır. Alınan bu saç, yine uğur ve bereket getireceği inancı ile cüzdanın bir köşesinde yıllarca saklanır. Dü-

(41) W. RADLOF, Sibirya'dan (seçmeler) Kütür Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1976, Sh: 221, 231.

(42) W. RADLOF, a.g.e., Sh: 222, 223.

(43) W. RADLOF, a.g.e., Sh: 224.

(44) W. RADLOF, a.g.e., Sh: 232, 323.

(45) İshak SUNGUROĞLU, Harput Yollarında, Cilt IV. Sh: 32.

ğün nişan merasimlerinde görülen bu pratik yöreye ait iki ayrı halk türküsünde;

“ Hem oynayın hem de gülün
Haftayadır bizim düğün
Tefcilere düğün bayram
Atmalısın para o gün”⁽⁴⁶⁾

“Bir zafer dönüşü gibi alayla
Gelin kız insin de bey konağına
İnce saz çalarken çüt gırnatayla
Çeyrekler serpinsin tel duvağına”⁽⁴⁷⁾

şekliyle yaşamaktadır. Yukarıdaki son dörtlükte geçen “çeyrek” kavramı, Harput’ta eskiden beri bir bütün altının dörtte biri anlamında kullanılmıştır. Merhum İshak SUNGUROĞLU’nun ifadesiyle Harput’ta kırk gün kırk gece süren ve dillere destan olan eski düğünlerde⁽⁴⁸⁾ varlıklı olan düğün sahiplerinin, saçı olarak gelinin başına çeyrek altın saçıkları anlaşılmaktadır.

Abdulkadir İNAN, eski Türklerde gelinin başına “saçı” saçma inancının, Şamanizm’den kaynaklandığını; avcılık devrinde avın yağı, eti ve kanı; çobanlık döneminde hayvanların yağı ve sütü ile kımızının; çiftçilik devrinde ise istihsal edilen muhtelif meyveler ile darı ve buğday gibi mahsullerin saçı olarak kullanıldığını ifade ederek, düğünlerde gelinin başına saçılan saçının, yabancı bir soya mensup olan kızın kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için yapılan bir kurban ayininin kalıntısı olduğunu söyler⁽⁴⁹⁾.

Eski Türk inançlarında yeni gelin için, geldiği evde birçok şey “tabu” olarak kabul edilirdi. Nitekim gelin bu evde kocasının ve onun soyuna mensup olan erkeklerin adını söyleyemez, büyük baba çadırında ocaktan yukarıya geçemezdi. Muayyen bir zamana kadar kayın babası kayın biraderi hatta ihtiyar olan evin kadınlarıyla dahi konuşamazdı⁽⁵⁰⁾. Özellikle “Ekzogami Yasası”na riayet eden göçebe Türk boylarında, her ailede mevcut olduğuna inanılan “cedd-i ala ruhu” kendisine ait olan soya, kendi ka-

(46) Fikret MEMİŞOĞLU, Harput Ahengi, Matbaa Teknisyenleri Basımevi; İst. 1966, Sh: 148.

(47) İshak SUNGUROĞLU, Harput Yollarında, Cilt IV; Sh: 10.

(48) İshak SUNGUROĞLU, a.g.e., cilt IV. Sh: 19.

(49) Abdulkadir İNAN, Şamanizm, Sh: 167.

(50) Abdulkadir İNAN, Şamanizm, Sh: 167.

nından olmayan herhangi bir yabancıya katılmasına kesinlikle razı olmazdı. Bu ruhun şerefine tertiplenen ayin ve törenlere, o aileye ait kan bağı olanların dışında kimse katılamazdı. Hatta aileye evlatlık olarak alınan çocuk bile ancak, şaman tarafından cedd-i ala ruhundan izin alındıktan sonra aileye katılabiliyordu. Keza, adı geçen ruhun bu tutum ve tavrı, öz soyuna yabancı olan yeni gelin içinde aynı idi⁽⁵¹⁾.

Gürfümüzde kısmen zayıflamış olmakla birlikte, özellikle yörenin kırsal kesimlerinde aynı inanç ve pratikler, "gelinin gelinlik etmesi" adı altında yaşamasına devam etmektedir. Nitekim Harput'ta kocasının evine gelen gelin, burada başta kayın atası olmak üzere kendisinden yaşça büyük olan kayın biraderiyle konuşması, birlikte yemek yemesi, hizmetin dışında bunların buldukları odaya girmesi, oturması, onlara isimleriyle hitap etmesi hoş karşılanmayan tutum ve davranışlardır. Hatta İshak SUNGUROĞLU'nun tespitinde, gelinin beyinden evvel yatağa girmesi, ondan sonra yaktan kalkması iyi karşılanmadığı gibi, gelinin hamileliği dahi ev büyüklelerinden saklanırdı⁽⁵²⁾. Görüldüğü gibi muhtelif Türk zümrelerinin inançlarında mevcut olan cedd-i ala ruhları ile ilgili inançlar, günümüzde biraz da İslami kalıplara da bürünerek Harput'ta, "gelinin gelinlik etmesi" adı ile yaşamasına devam etmektedir.

Altay Türklerinde, öz ve yakın kardeş ruhları ile yakın akraba ruhlarının tamamına "körmös" adı verilir. Her ailenin körmöslerinin içerisinde "aruu neme" adı verilen ve sayıları da oldukça az olan temiz ruhlarla beraber, "Erlikin" zümresine dahil olan çok sayıda kötü ruhlar da mevcuttu⁽⁵³⁾. Kara iyeler zümresine dahil olan körmöslerin, özellikle muhtelif hastalıklar gönderdiklerine insanlara ve hayvanlara bir kısım kötülükler yaparak çeşitli felaketlere sebebiyet verdiklerine inanılmaktadır⁽⁵⁴⁾. Harput'ta tespit ettiğimiz hususiyetlerinden ötürü, eski Türk inançlarındaki "körmös" ü hatırlatan ve "kamos" adı verilen şerir bir ruh vardır. Bu ruh evde, tarlada bağ ve bahçelerde yalnız başına kalan ve henüz uyumak üzere olan kişinin üstüne bütün ağırlığı ile çökerek onun korkmasına, çarpılmasına, bu suretle de muhtelif hastalıklara düşürülmesine vesile olur⁽⁵⁵⁾. Genellikle geceyi ve onun karanlık alemini seven kamosun, fiziki yapısı hakkında Harput'ta birbirini tutmayan tasvirler ve buna dayanan inanç ve telakkiler vardır. Bu şerir ruhun, bazı zamanlarda başında pörk (=börk)ü iri-yarı bir insan suretinde görüldüğü, bazen şekil olarak kara bir kediyi andırdığı, bazı

(51) Abdulkadir İNAN, Makaleler ve İncelemeler, Sh: 193, 310.

(52) İshak SUNGUROĞLU, Harput Yollarında, Cilt IV, Sh: 45.

(53) Abdulkadir İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, Sh: 98, 99.

(54) Abdulkadir İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, Sh: 101.

(55) Rifat ARAZ, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Atatürk Kültür Merkezi Yayın No=108, Ankara 1995, s. 36,37.

hallerde ise yine başında pörkü olduğu halde iki karış boyunda bir insan şekline girerek, uyumak üzere olan bir kişinin üzerine çöktüğü ifade edilir. Bu kara iyenin gelirken çıkardığı ayak seslerini, kedinin sesini andıran mırıltılarını, henüz uykuya geçmemiş kişiöğlü duyduğu ve hissettiği halde; ona karşı herhangi bir tepkide bulunamaz. Bu inanç ve telakkilerde “kamosun” farklılıklar arzeden fiziki yapısının yanında, onun gerçek kişiliğini gösteren şahsına ait yapı ve fonksiyonlarını da görüyoruz. Nitekim muhtelif zamanlarda ortaya koyduğu eylemlerde bazen ufak-tefek, bazen iri-yarı bazen de kedi suretinde görünen bu şerir ruh, sahip olduğu kuvvet ve kudret unsurları ile kişiöğlunun üzerinde bıraktığı “manevi ağırlığını” günlerce, aylarca hatta bazı hallerde bir ömür boyunca sürdürür. Bu itibarla kişiöğlunun sağlığına zarar veren söz konusu ruh, onun hastalanmasına, hatta ölmesine sebebiyet verir.

Kamos, bütün bu özellikleriyle bize eski Türk inançlarındaki atalar ru-hundan olan “körmös”ü hatırlatmaktadır. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yeraltı dünyasının hakimi olan “Erlık”in maiyetindeki körmös’ler de kişiöğluna bir takım kötülükler yaparak, yahut hastalıklar musallat ederek, onların rahatsız olmalarına, hatta ölümlerine sebep olurlardı. Bunun yanında “kamos”, kavram olarak gerek getirdiği ses ve gerekse taşıdığı anlam itibariyle de “körmös” kavramıyla bir benzerlik arzetmektedir. Bu itibarla yörede tespit ettiğimiz “kamos”un, eski Türk inançlarındaki “körmös”le çok yakın bir ilişkisinin olabileceği kanaatindeyiz. Bütün Harput ve çevresinde kullanıldığı gibi bütün bir Anadolu’da yaşadığı bilinen, “Üzerime kabus çöktü” ifadesindeki, “kabus”⁽⁵⁶⁾ kavramının da aynı inanç ve telakkiler içerisinde mütalaa edebileceği düşüncesindeyiz⁽⁵⁷⁾.

Harput’ta “kamos’un bulaştırdığı hastalıkların tedavisi için, ocaklara ve ocaklıya başvurulur. Eski Türk hayatında ise aynı hastalıkların tedavisinin kamların aracılığı ile yapıldığını görüyoruz⁽⁵⁸⁾. Eski Türk inançlarında körmösler, hayatta iken günahları sevaplarından daha ağır basan” cedd-i ala ruhlardı⁽⁵⁹⁾. Bu itibarla, Harput’ta tespit olunan “kamos”la alakalı inanç ve pratikler, eski Türk inançlarındaki cedd-i ala ruhlarına bağlı inanç ve tasavvurların, fonksiyon dağılımına uğramış biçimleri olarak yaşamaktadır.

Muhtelif Türk zümrelerinin inançlarında, koruyucu ve yardımcı iyeler zümresinden olduğuna inanılan, “umay” adında bir ruh vardır. Bu ruh çocuklarla birlikte yeni doğmuş hayvan yavrularının da hamisi sayılır, onları kara iyelerin şerrinden, her türlü kötülüğünden korurdu⁽⁶⁰⁾. Teleütler’de

(56) Kabus ( ): Uykuda basan ağırlık, karabasan. Bkz. F. DEVELLİOĞLU, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1970, Sh: 573.

(57) Rifat ARAZ, a.g.e., Sh: 36, 37.

(58) A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, Sh: 429.

(59) A.İNAN, Eski Türk Dini Tarihi Sh: 105.

(60) A. İNAN, Şamanizm, s. 34,35; Makaleler ve İncelemeler, s. 398; Eski Türk dini Tarihi; s. 26.

"umay"ın görev ve sorumluluğunu ata ruhlarından olan "egemender" veya "enekeler" adlı himayeci ruhların üstlendiğini görüyoruz⁽⁶¹⁾. Harput'ta bu inançlar, "çocuğun eşi" yahut da "çocuğun sonu" adı verilen nesnede devam etmektedir. Harput ve yöresinde sözü edilen nesne, yıkandıktan sonra bir beze sarılarak uygun bir yere gömülür. Nermin ERDENTUĞ tarafından Harput'un Hal köyünde tespit edilen bir pratikte "son" yıkanıp tuzlanması müteakip bir beze sarıldıktan sonra, ahırın tavan aralığında uygun bir yere yerleştirilmektedir⁽⁶²⁾. Son için alınan bu tedbirlere riayet edilmemesi halinde, mesela ona bir çöpün batması yahut kedi veya köpeğin onu çıkarıp yemesi ile, çocuğun gözlerinin kör olacağına veya göz hastalıklarına yakalanacağına inanılır⁽⁶³⁾. Görüldüğü gibi bu inanç ve pratiklerde sonun, kısmen ata ruhlarının da himayesi altında, yapısında "çoğalma" ve "bereket" unsurlarını taşıyarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Harput'ta atalar ruhuna bağlı, doğumla alakalı bir diğer inanç da yatır ve türbelerin ziyareti ile ilgilidir. Harput'ta çocuğu olmayan hanımlar, önceden denenmiş ve yararına inanılmış bir takım usul ve esaslara da bağlı kalarak yöredeki yatır ve türbeleri ziyaret etmektedirler. Başta Fatih Ahmet Baba olmak üzere, Nadir Baba, Ankuzu Baba türbeleri ile Çekme Baba ve Mizdafir (=Muzaffer) Baba yatırları ziyaret edilip, buradaki ruhlardan manevi yardım talep edilmektedir. Talebin kabul edilişi ile dünyaya geldiğine inanılan çocuğa, bu türbe ve yatırların isimleri verilir, adanan adaklar yerine getirilir. Dolayısıyla Harput'ta Fatih Ahmet, Fethiye, Nadir, Nadire isimlerine sıkça rastlanır. Şahsında fevkaalede kuvvet ve kudretin var olduğuna inanılan hatta bu kuvvet ve kudretin öldükten sonra da devam edeceği varsayılan söz konusu ulu ve bilge kişilerin sahip oldukları bu hususiyetlerinden ötürü kendilerine, ruhlarına, türbelerine ve yatırlarına karşı derin bir sevgi ve saygı beslenir. Gerçi bu mukaddes mekanları korumak, gözetmek, bu ulu ve bilge kişileri sevmek ve ruhlarına dua göndermekte İslami yönden bir beis yoktur. Ancak bu türbe ve yatırlara bitmez, tükenmez dileklerin kabulü için taş yapıştırmak, mum yakmak, çevresindeki ağaçlara renk renk iplikler bağlamak, bebek ve beşik sembolleri yaparak ağaçların dallarına asmak, türbelerin iç duvarlarına kurşun kalemle dilek ve temennileri yazmak gibi inançlar tamamen eski Türk inanç sisteminde, ata ruhlarına ait inanç ve pratiklerin devamı niteliğindedir.

Harput'ta "and"la ilgili inanç ve pratiklerde, sevilen büyüklerin başı, canı ve gözü üzerine and içildiği gibi, çocukların da başları üzerine yemin edilmektedir. Nitekim karşılıklı and içme pratiklerinde ortaya çıkan: "Atanın başı için", "baban gardaşın başı için", "çocuğunun başı için", "yala-

(61) Saadettin BULUÇ, "Şaman" İslam Ansiklopedisi, Cilt: XI, s: 330.

(62) Nermin ERDENTUĞ, Hal Köyünün Etnolojik Tedkiki, Ank. 1983, s: 88.

(63) Rifat ARAZ, a.g.e., sh: 29.

nım varsa çağamın ölüsünü görem", "yalanım varsa gözüm kor ola", "iki gözüm öğüme aha", yahut "garahı haberin gele", "boynun iple ölçüle", "iki gözün kor ola", "canın çıha", "gözün ögen aha" gibi kalıplaşmış söz ve ifadelerde, andın bazen dua bazı hallerde ise beddua biçimlerine dönüştüğü görülür⁽⁶⁴⁾

Harput'ta adı belirsiz bir halk türküsünde:

" Ben ağlarım için için
Di gel de sor derdim niçin
Doldur da ver başın için"⁽⁶⁵⁾

veya Kala türküsünde:

"Kale dibi beden yar
Kurban olam adan yar
Şu Harput'un içinde
Beni benden eden yar"⁽⁶⁶⁾

Biçiminde söz konusu inançların yaşadığını görüyoruz. Muhtelif Türk zümrelerinde de "can, baş ve göz" gibi çok değerli varlıklar adına and içildiği ve bunun da atalar ruhuna bağlı inançlardan kaynaklandığı tespit olunmuştur. VIII. Asırda Uygurlarla Çinliler arasında yapılan merasimde "can, baş ve göz" üzerine yemin edildiği anlaşılmıştır⁽⁶⁷⁾. XIV. Asırda Türk'lerin; "Sencerin başı için", "Sencerin canı için", "Sencerin gözü için" biçiminde and içtikleri tespit edilmiştir⁽⁶⁸⁾. Dede Korkut Hikayelerinde Egrek, kardeşi Seyrek'e : "kara başım kurban olsun" diyor⁽⁶⁹⁾. Ayrıca "eğer elinde kopuz olsaydı ağam başı için seni iki para kılurıdum"⁽⁷⁰⁾ şeklinde and içildiğini görüyoruz. Benzer inançlar Yakutlarda da vardır⁽⁷¹⁾. Bahis konusu inançların başlangıçtan beri kendilerine korku ve saygı beslenen cedd-i ala ruhlarına ilişkin inançlardan kaynaklandığı açıktır⁽⁷²⁾. Nitekim aynı inanç ve te-lakkilerle, atadan oğula intikal eden mal ve kıymetli eşya Harput'ta mukad-

(64) Rifat ARAZ a.g.e., sh: 102.

(65) Fikret MEMİŞOĞLU Harput Ahengi, sh: 131.

(66) Fikret MEMİŞOĞLU a.g.e., sh: 84.

(67) Abdulkadir İNAN, Makaleler ve İncelemeler Sh: 317, 318.

(68) Abdulkadir İNAN, Makaleler ve İncelemeler, Sh: 319.

(69) Orhan Şaik GÖKYAY, Dedem Korkudun Kitabı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, Sh: 132.

(70) Orhan Şaik GÖKYAY, a.g.e., Sh: 131.

(71) A.İNAN ,Makaleler ve İncelemeler sh: 321.

(72) R. ARAZ, a.g.e., Sh: 103.

deş olarak addedilmektedir. Atalardan miras kalan bir tavanın içerisine ko- yulan, bir miktar su ile u defa "parpusu" diyerek yıkanan hastanın Őıfa bulması, ölünün parmağından çıkarılan yüzüğün, göze sürülmesi ile gözün görme fonksiyonun artacağı, hatta davalı yahut davacının böyle bir yüzük- le mahkemede bulunması ile davanın o kişinin lehinde sonuçlanacağına ilişkin inançlar, başlangıçtaki cedd-i ala ruhlarına ait inançların bir devamı niteliğindedir. Keza aynı inanç ve telakkilerle Harput'ta ulu ve bilge kişiler- den olduğu kabul edilen Uryan Baba'nın hayatta iken kullandığı rivayet edilen, 999 adetten müteŐekkil tesbihinin taneleri ziyaretçiler tarafından gizlice birer ikiŐer alınarak götürülmüŐtür(73). Aynı yahut benzer inançlar BaŐkurt, Kırgız ve Kazan Türklerinde de vardır ki bu eŐyaları, "atalarımızın tözü / ts diye saklıyoruz" derler. Altay Türkleri ve Teletlerde de benzer inançların varlığı tespit edilmiştir(74).

Harput'ta atalar ruhuna bağlı inanç ve pratiklere, ölüm ve yas merasim- lerinde de rastlanır. Harput'ta ev sahibi kadınlarla birlikte akraba ve kom- Şu kadınlar, ölünün arkasından acı ve ızdıraplarını, ifade etmek için dizle- rine, göğüslerine vurup yüzlerini, saçlarını yolup, türküler (=ağıtlar) yaka- rak bağıra çağıra ağlamaktadırlar. Hatta bazı araŐtırıcıların tespitinde bu yas merasimlerinde baŐlarını taŐa, duvara vuran kadınlara da rastlanır(75). Eski Türk inanç sisteminde ölen kişinin ruhunun, özellikle hayattaki akra- baları için son derece tehlikeli olduğu inancı hakimdi. Ölen kişinin ruhunu memnun ederek bu tehlikenin önüne geçmeye çalıŐan ölünün yakınları, "Yuğ" adı verilen muhteŐem cenaze merasimleri yaparlardı ki, bu merasim- ler de hasseten "yuğcular" ve "sığıtılar" getirtilirdi. Yuğ törenlerinde yuğ- cularla birlikte bilhassa l yakınlarının da kendi kendilerini yaralamaları, yüzlerini yırtıp, saçlarını yolmaları, her taraflarını kan ter içinde bırakma- ları pratiklerine çok sık rastlanırdı(76). Grldğu gibi yas merasimlerinde tespit edilen yukarıdaki inanç ve pratikler, zaman ve mekan değişikliğine rağmen birbirleriyle son derecede benzeŐip bütünleŐmektedir.

Harput'ta cenaze evden çıktıktan sonra bir tas yoğurt, bir kaŐık ve l- nn en son giydiği ayakkabısı yabancı bir kiŐiye verilir. Bu inanç ve pratik- le ruhun evi bastığına inanılan ağırlığından, kasavetinden kurtulmuŐ olu- nacağına hükmedilir. Keza ruhun memnun olacağı inancı ile d ağacı ve buhur yakılıp dumanı evin dört bir tarafına sindirilir. Ayrıca ölünün yattığı

(73) R. ARAZ, a.g.e., Sh: 81.

(74) A. İNAN, Makaleler ve İncelemeler, Sh: 270,273; Ziya GÖKALP, Türk Medeniyeti Tarihi İst. 1976; Sh: 335.

(75) Alim GERÇEL, "Fırat Havzasında lm ve Cenaze Merasimleri lm zerine DeyiŐler Mezarlıklar", Fırat Havzası Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu, Elazığ 1985, Sh:85; YaŐar KALAFAT a.g.e., Sh: 112.

(76) Ziya GÖKALP, Türk Medeniyet Tarihi, (haz. Kazım YAŐAR KOPRAMAN, AfŐar İsmail AKA) Kültür Bakanlığı, İstanbul 1976, Sh: 114, 115.

odada üç, yedi veya kırk gün boyunca lambalar yanık bırakılır. Kırkıncı günün sonunda yaslı aile komşular tarafından hamama götürülür ki buna "yas kaldırma"⁽⁷⁷⁾ adı verilir. Muhtelif Türk zümrelerinde de benzer inançları görüyoruz. Nitekim Kırgız-Kazaklarda, ölen kişinin ruhunu memnun etmek için, ölü evinde kırk gün süreyle mum yakılırdı⁽⁷⁸⁾. Aynı inanç ve pratikler Göktürklerde, Bulgaristan⁽⁷⁹⁾ ve Azerbaycan Türklerinde de⁽⁸⁰⁾ görülmektedir. Türk inançlarında, "Aldaçı" adı verilen ruhlar vardır. Aldaçı, yeni ölen bir kişinin önceden ölen yakınlarından birisinin ruhudur. Bu ruhlar ölü çıkmış evin yahut çadırın çevresinde "süne" ile birlikte yedi gün yahut kırk gün dolaşarak kötülükler yapmak isterler. Kırkıncı günün sonunda, ölen kişinin yakınları bir araya gelerek "ruhlar bayramı" (=Üzüt payram) yaparlar. Bu arada şaman ardıçla tütsü yapıp "Aldıçıyı" kovarak evi temizler⁽⁸¹⁾. Radlof'un tespitinde, Altaylarda ölen kişinin ruhu evden hemen ayrılmaz, gitmeden önce evde yaşayan kişilerden bir veya bir kaçını da ölüm diyarına götürmeye çalışır. Bunda başarılı olamadığı takdirde, aileye salgın hastalıklar verir yahut da hayvanların telef olmasına sebebiyet verir. Dolayısıyla da ölünün kırkıncı gününde yurt, şamanlar tarafından temizlenirdi⁽⁸²⁾.

Eski Türklerde mezar başında ateş yakmak, ölünün ruhuna bir nevi kurban sunmaktı⁽⁸³⁾. Göktürklerde, Kırgız-Kazaklarda, Başkurlarda, Yakutlarda ve Altay Türklerinde ateşin kutsiyetine dair inançlar vardır ki, bu inançlarda atalar ruhu ile ateşin ve ocağın sıkı bir ilişkinin varlığı tespit olunmuştur⁽⁸⁴⁾. Harput'ta da yakın tarihimize kadar, definin yapıldığı günün akşamı ölünün mezarı başında ateş yakılırdı. Bununla mezarın yırtıcı hayvanlardan korunması amaçlandığı ifade edilmekte ise de, bunun eski Türk İnançlarının, devam eden bir bakiyesi olduğu aşıkardır. Zira kısa bir sürede sönmüş kül haline gelen ateş yığınının, yırtıcı hayvanları ne kadar süre ile koruyacağı herkes tarafından bilinmektedir.

Harput'ta uğurlu sayıldığından ötürü, kurt deresinin arka tarafından kesilen küçük bir parça kurutduktan sonra üstte taşınır. Hatta işleri rast giden kişilere karşı söylenen ve yörede deyim haline gelen "Sende kurt tüyü mü var" yahut "Sende kurt ... mü var" sözleri ata ruhlarına ait başlangıçtaki Türk inançlarının izlerini taşımaktadır⁽⁸⁵⁾. Yörede bizzat müşahade

(77) Rıfat ARAZ, a.g.e, Sh: 134.

(78) Abdulkadir İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, Sh: 206.

(79) Rıfat ARAZ, a.g.e., Sh: 125.

(80) Ehliman AHUNDOV, Azerbaycan Halk Yazımı Örnekleri (cev. S. TEZCAN, T. D. K. Yayınları, Ank. Ün. Basımevi, Ankara 1978, Sh: 451.

(81) Abdulkadir İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, Sh: 94, 95.

(82) Radlof, a.g.e., Sh: 381, 382.

(83) A. İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, Sh: 206.

(84) Doç. Dr. Mehmet ERÖZ, Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik, İst. 1977, Sh: 327.

(85) Rıfat ARAZ, a.g.e, sh: 175.

ettiğimiz ve Anadolu dahil, bütün bir Türk dünyasında varlığının devam ettiğine inandığımız, evlerin kapılarına duvarlarına asılan geyik ve koç boynuzları gibi sembollerle ilgili inançlar da yine aynı inançların bir devamı niteliğindedir. Harput'ta "ölüm tılsımları" olarak nitelendirilen geyik boynuzlarına karşı, halkın derin inançları vardır. Uzun süren amansız hastalıklarda hasta için Allah'tan iki rahmetten birisini yani; ya hastalıktan şifa bulup hayata dönmesini, yahut da ölümlük çektiği acı ve ızdıraptan kurtulmasını isteyen yöre halkı, bu şekildeki hastanın başucuna söz konusu geyik boynuzlarını koyarak hastanın iki rahmetten birisine kavuşacağına inanırdı⁽⁸⁶⁾. Görüldüğü gibi bu pratikte geyik, "koruyuculuk ve kurtarıcılık" fonksiyonunu üstlenmiştir. Bu inanç ve pratikler, muhtelif Türk zümrelerinin inançlarında da vardır. Efsanelerde geyik, Cingiz Han'ın ilk atası olarak karşımıza çıkar⁽⁸⁷⁾. Bir Göktürk efsanesinde, Göktürk Hakan'ının sevgilisi ve eşinin geyik olduğunu görüyoruz⁽⁸⁸⁾. Orta Asya inanışlarında geyik kutsal ve iyilik getiren bir hayvan olarak telakki edilmektedir⁽⁸⁹⁾. Tonguz ve Yakutlarda geyiğin, Harput'ta tespit ettiğimiz şekilde "koruyuculuk ve kurtarıcılık" fonksiyonlarına sahip uğurlu bir hayvan olduğu inancı mevcuttu. Benzer inançlar, Hun Türklerinin devamı olan Tu-cüe (=Türkler) ler ile Altaylarda da vardır⁽⁹⁰⁾.

Bu çalışmamızda, eski Türk inanç sisteminin esaslarından birini oluşturan kişiöğluna ait inançların, muhtelif Türk zümrelerindeki yaşama biçimleri ile Harput'taki yaşayış biçimlerini mukayeseli olarak ele alıp tahlilini yapmaya çalıştık. Harput'ta kişiöğlunun uçmasına, kuş yahut başka bir hayvan şekline dönüşmesine ait inançlarla birlikte, kişiöğlüyle ilişkili atalar ruhuna ait inanç ve telakkilerin tamamının, Orta Asya Türklüğünden kaynaklandığını, bu inançların, eski Türk inanç sistemindeki inanç ve pratiklerin ya aynısı, yahut benzer şekilleri veyahut da zaman ve mekan içerisinde İslami kalıplara dökülüp bir takım değişiklikler de göstererek yaşamakta olan izleri olduğunu gördük. Bu tespitimiz, Harput'un kimliği hakkında da ilim alemine, sağlıklı ve güvenilir bir malumat vermektedir.

(86) İshak SUNGUROĞLU Harput Yollarında Cilt: IV, S: 47.

(87) Bahaeddin ÖGEL, Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1971, cilt I, Sh: 570.

(88) Bahaeddin ÖGEL, a.g.e., Sh: 570.

(89) Bahaeddin ÖGEL, a.g.e., Sh: 573.

(90) R. ARAZ, a.g.e. S. 199, 120.